

Evagriosz Pontikosz

**A szerzetes
(A praktikosz)**

Evagriosz Pontikosz

A szerzetes

(A praktikosz)

Száz fejezet a lelki életről

*Gabriel Bunge bevezetőjével
és kommentárjával*

A fordítás alapjául szolgáló kiadás:
Gabriel Bunge: *Evagrios Pontikos – Der Praktikos (Der Mönch)*.
Hundert Kapitel über das geistliche Leben,
2. verbesserte und vermehrte Auflage.
Beuroner Kunstverlag, 2008
© Beuroner Kunstverlag, Beuron

Fordította
Szabó Ferenc Miklós

Lektorálta
Baán Izsák

Hungarian translation © A fordító
Hungarian edition © Bencés Kiadó, 2014

ISBN 978-963-314-048-2

Katalógus és rendelési lehetőség:
www.benceskiado.hu

Kiadja a Bencés Kiadó és Terjesztő Kft.
Felelős kiadó dr. Várszegi Asztrik
Felelős szerkesztő Schmal Alexandra
A borítót Papp Emília fotójának felhasználásával
Schmal Károly tervezte
Műszaki szerkesztő Egyházi Péter
Tördelte Somorjai Gabi
A nyomdai munkálatokat a mondAt Kft. végezte
Felelős vezető Nagy László

Tartalom

BEVEZETÉS

I. A szerző és műve

1. Evagriosz Pontikosz: a kappadókiai és a pusztai atyák tanítványa.....9
2. A mű: *A praktikosz* száz fejezete.....16

II. A tanítás: a „királyi és tökéletes út”

1. A lélek és „részei”19
2. A *praktiké* mint „út”22
3. A „módszer” mint követés25
4. A *praktiké* mint „lelki” módszer27
5. Az „út” akadályai.....29
6. A tisztulás mint gyógyulás32
7. „Az Úr útjai” és „Isten útjai”34

III. A fordításhoz és a kommentárhoz37

SZÖVEG ÉS MAGYARÁZAT

- Prológus (Evagriosz szerzetestől)45
- Száz fejezet a lelki életről66

1–5. fejezet: Alapelvek.....	66
6–33. fejezet: A nyolc gondolatról.....	78
34–39. fejezet: A szenvedélyekről	156
40–53. fejezet: Tanácsok.....	170
54–56. fejezet: Arról, ami az emberrel álmában történik.....	203
57–62. fejezet: Arról az állapotról, amely közel van a szenvedélymentességhez	211
63–70. fejezet: A szenvedélymentesség jeleiről.....	222
71–90. fejezet: Gyakorlati megfontolások	240
91–100. fejezet: Szent szerzetesek mondásai.....	289
 [Epilógus]	 318

FÜGGELÉK

IV. Gabriel Bunge művei Evagrioszról.....	323
---	-----

V. Forrásművek jegyzéke

1. A <i>praktikosz</i> ban előforduló szentírási idézetek jegyzéke.....	326
2. Evagriosz művei	327
3. Egyéb forrásművek.....	331

BEVEZETÉS

I. A szerző és műve

1. Evagriosz Pontikosz: a kappadókiai és a pusztai atyák tanítványa

Evagriosz azok közé az egyház történetében nem túlságosan ritka emberek közé tartozik, akiknek több szempontból is el-
lentmondásos sors jutott osztályrészül.¹ Először nagyvilági ga-
vallér, majd alázatos pusztai atya. Életében nagyra értékelték,
halála után sokáig eretneknek tartották. „Lelki irodalmunk
atyja” (O. Chadwick), akinek műveit azonban csakhamar szin-
te kizárólag fordításokban és mások neve alatt hagyományoz-
ták tovább... Ki volt ez az ember?

Evagriosz 345-ben született Kis-Ázsiában, Pontus provincia
Ibora nevű településén egy *chorepiscopus*² fiaként, nyilvánvalóan
előkelő és befolyásos családban. Ifjúságáról és tanulmányairól

-
- 1 A következő vázlat mindenképp Palladiuszra (*HL* 38, vö. J. LAAGER német fordításával: PALLADIUS, *Historia Lausiaca*, Zürich, 1987, 199 skk) és annak csak kopt nyelven fennmaradt hosszabb recenziójára támaszkodik (vö. G. BUNGE-A. de VOGÜÉ, *Quatre ermites égyptiens*, Bellefontaine, 1994, 153 skk [Spiritualité Orientale, 60]).
 - 2 *Chorepiscopus* 'vidéki püspök'. Így nevezték eredetileg a keleti egyházban azokat a püspököket, akiknek a joghatósága csak bizonyos területre korlátozódott. Később a püspökök segítői lettek. Egyes

semmit sem tudunk, de valószínűleg kiváló képzésben részesült. Baszileiosz, aki 370 óta Kappadókia fővárosának, Kaiszareiának volt a püspöke, felfigyelt a fiatalemberre, és lektorként felvette klérusába. Így Evagriosz azoknak a „nagy kappadókiaiaknak” a köréhez tartozik – közülük elsősorban Nagy Szent Baszileioszt (Vazult), Nazianzoszi Szent Gergelyt és Nüsszai Szent Gergelyt kell megemlítenünk –, akiknek gondolkodása rendkívüli mértékben hatott a teológiára.

Baszileiosz 379 januárjában meghalt. Számunkra ismeretlen okokból Evagriosz nem maradt Baszileiosz utóda, Heliadiosz mellett, hanem püspöke jó barátjához, Nazianzoszi Gergelyhez „menekült”, aki 379 márciusa/áprilisa óta a birodalom fővárosának, Konstantinápolynak kicsiny ortodox közösségét vezette. Gergely ott diakónussá szentelte, majd ő – tudomásunk szerint – élete végéig megmaradt ebben a szolgálatban. Gergely végrendeletéből (381. május 31.) világosan kiderül, hogy Evagriosz nagy segítséget jelentett püspöke számára az ortodox hit megszilárdításában az akkor még komoly befolyással rendelkező ariánusokkal szemben. Teológiai képzettsége, személyes kisugárzása és kiváló szónoki adottságai alapján a fiatal klerikus nyilvánvalóan ragyogó pályafutásra számíthatott, miután Theodósziosz 380-ban győzelemre segítette az ortodoxiát.

Eközben Gergely, megundorodva az egyházon belüli intrikától, már 381 közepén lemondott hivataláról és visszatért Nazianszoszba. Evagriosz azonban utóda, Nektariosz mellett maradt, akinek értékes szolgálatokat tehetett. Igaz ugyan, hogy Evagriosz hazájába nem követte Gergelyt, aki „a legmagasabb filozófiában” volt tanítómestere, de haláláig szeretettel és hálással emlékezett tanítójára (*Ep 21*), akit „Krisztus szájaként” és „választott edényként” (*Ep fid 2,14 sk*) dicsőít. *A praktikosz* is beszédes tanúbizonyságot tesz erről (*Pr Epil*).

kutatók szerint nem mindig voltak felszentelt püspökök, hanem csak áldozópapok (preszbiterék) (*a ford.*).

Valószínűleg nem sokkal Gergely elutazása után Evagriosz olyasféle „afférba” keveredett, amely aztán egész életének radikálisan más irányt adott. Egy magas rangú császári hivatalnok felesége beleszeretett a jóképű, ragyogó szónokba, aki szintén elbizonytalanodott önmaga felől. Egy pszichológiai szempontból rendkívül érdekes álmom, amelyet Evagriosz később elmesélt egy bizalmas barátjának, kieroszakolta a konfliktus megoldását, amely nem volt más, mint a *menekülés*. Ez volt a második menekülés az életében, de nem az utolsó azok közül sem, amelyekről tudomásunk van.

Hogy Evagriosz miért nem Gergelyhez menekült, hanem éppen Jeruzsálemben, azt nem tudjuk meg. Mindenesetre ott egy főnemesi özvegy, az idősebb Melania karolta fel, aki 375 és 380 között Rufinusszal együtt az Olajfák hegyén kettős monostort építtetett. Evagriosz elvilágiasodott életének gyökeres változását fogadta meg álmában, de alighogy megmenekült a veszélytől, ismét megfélekedezett fogadalma megvalósításáról. „Elfojtotta”, mondanánk ma, kivált ha a következményekre gondolunk.

Evagrioszon ugyanis nem sokkal később megmagyarázhatatlan „láz” vett erőt, amely hat hónapon át a betegágyhoz szögezte, s már-már halállal fenyegette. Az életrevaló és energikus Melania azonban, úgy tűnik, végül kitalálta a láz „pszichológiai” okát. Mindenesetre unszolására Evagriosz bevallotta neki Konstantinápolyban tett fogadalmát. Melania megígértette vele, hogy szerzetes lesz, s néhány nappal később Evagriosz meggyógyult. 383 húsvétján Rufinus Melania jelenlétében beöltöztette szerzetesnek.

Ahelyett, hogy Rufinus művelt szerzetesekből álló Olajfák hegyi közösségéhez csatlakozott volna, Evagriosz az egyiptomi pusztaságba ment. Először két évre az Alexandriától ötven kilométernyire délkeletre fekvő Nitriába, majd egész hátralévő életére a sivatagban mélyebben fekvő, s a már kipróbált aszkéták számára fenntartott „kellionokba”, azokba a cellákba, amelyeknek maradványait francia és svájci régészek tárták fel.

Hogy Evagriosz miért nem maradt Jeruzsálemben, ismét csak nem tudjuk meg; lehetséges, hogy ez a zárandokhely túlságosan is „világi” volt az érzékeny diakónus számára. Mindenesetre Evagrioszt a kellionokban ismét azonnal Melania régi barátainak társaságában találjuk. Különösen a kiemelkedő mértékben tanult és erényes Ammoniosszal, a nagy Pambo tanítványával kötött szoros barátságot. Albinusban pedig, aki talán Melania rokona lehetett, tapasztalt bizalmasára talált.

Bár levelei tanúsága szerint Evagriosz számára sohasem volt könnyű a sivatagi élet, ezt a „száműzetést”, ahogy ő maga nevezte, önszántából soha többé nem hagyta el, eltekintve alkalmi alexandriai látogatásaitól – és attól az utazásától, amikor Palesztinába menekült az alexandriai pátriárka, Theophilosz elől, aki Thmuisz püspökévé akarta szentelni.

A kellionok papjának és szigorú aszkétájának, Alexandriai Makariosznak, valamint névrokonának, Egyiptomi Makariosznak³ a vezetésével – utóbbi a sivatagban még mélyebben fekvő Szkétiszben lakott és nagy misztikusnak számított – évek múltával Evagrioszból, az elegáns és elkényeztetett görögöből egy végtelemül jószágos és megértő, de saját életében kompromisszumot nem ismerő pusztai atya lett. Ezekben az években Evagriosz gazdag írói tevékenységet is kifejtett, amit számtalan barátja és tanítványa nagyra értékelt. Az a „hírnév” azonban, melyre így lassacskán szert tett, már életében is szenvedés és rágalom forrásává vált. 399 epifániáján, kerek kétévi betegeskedés után, valószínűleg vesebajban halt meg, amelyet minden bizonnyal túlságosan szigorú aszkézisének köszönhetett.

54 éves korában érte a halál, melyet már kortársai is túl korainak tartottak, amely azonban mégis áldásnak bizonyult. Ugyanis már 399 húsvétján kitörték azok a viszálykodások,

3 Vö. BUNGE, *Evagre le Pontique et les deux Macaire, Irénikon*, 56 (1983), 215–227, 323–360.

amelyek az „első órigenista vita” néven vonultak be a történelembe. Ezek Evagrioszt egyelőre még csak közvetetten érintették, de komoly következményekkel jártak rá nézve.⁴

Evagriosz olyan, köztiszteletben álló aszkéták – számukat tekintve nem is jelentéktelen – csoportjához tartozott, akiket ellenfeleik (elítélőleg) „órigenisztának” neveztek, mivel előszere-ttel merítették Órigenész és a nagy alexandriai teológiai iskola kincseiből Kelementől kezdve Vak Didümoszig. Számunkra már nem egészen átlátható okokból akkoriban a tanulatlan szerzetesek között heves ellenállás alakult ki „órigenista” szerzetestársaikkal szemben, akik egyébként egyáltalán nem voltak mind „tudósok”. A felszínen az volt a vita tárgya, vajon Istennek van-e „alakja”, miként ezt a Ter 1,26-ból kiolvashatjuk, vagy ezt a verset – s ezt tanították Órigenész és tanítványai – csak képletesen kell érteni, hiszen Isten anyagtalan, így tehát alaktalannak is kell lennie. Evagriosz „Az imádságról” írt 153 fejezetében határozottan ez utóbbi álláspontot képviselte.

A hírhedten „köpönyegforgató” Theophilosz pátriárka, az „órigeniszták” személyes barátja, aki közülük jó néhányat püspökké szentelt, 399-ben, húsvéti körlevelében először a leghevesebben elítélte Órigenész ellenfeleinek „antropomorfizmusát”. A feldühödött és erőszaktól sem visszariadó tömeg nyomására azonban hamarosan teljes fordulatot vett, és ezúttal Órigenészt és követőit bélyegezte meg, sőt katonai csapatokat bevetve rajtaütött egykori bizalmasainak lakóhelyén (400-ban). Az egyháztörténész Szókratész (kb. 380–450) egy azóta már megsemmisült forrásanyag birtokában igencsak tisztátalan, és mindenképpen teljességgel személyes indítékokkal magyarázta Theophilosz pálfordulását.

Bárhogyan történt is, az üldözött „órigeniszták” mindenesetre elmenekültek. Háromszáznál több szerzetest érintettek ezek az események. Sokan közülük Palesztinába mentek, Am-

4 Vö. Uő, *Evagrios Pontikos. Briefe aus der Wüste*, Trier, 1986, 54 skk. (Sophia, 24).

moniosz és testvérei pedig Konstantinápolyba utaztak, ahol Ióánnész Khrüszosztomosz (Aranyszájú Szent János) fogadta be őket. Szalamiszi Epiphanosz és Szent Jeromos együttes támadása folytán az egyházpolitikai konfliktus nemzetközi méreteket öltött, mivel most az Alexandria és az „Új Róma” közötti régi vetélkedés is szerephez jutott. Az események további alakulásával már nem kell foglalkoznunk. A konfliktus ugyanazon a zavaros módon simult el, ahogyan Theophilosz és az „órigénisták” között kiobbant. Anélkül, hogy az eretnekként megbélyegzetteknek esküt kellett volna tenniük, szépszerével megegyeztek, s azok a száműzöttek, akik túléltek az eseményeket, visszatértek celláikba (403-ban).

Evagriosz nevét e gyászos vizsály egész tartama alatt annak egyik szereplője vagy későbbi történetírója sem említi. Leveleiből következtethetünk azonban arra, hogy a konfliktus kitörését megelőző feszültségeket még átélte, és szenvedett is miattuk. A vita békés lezárása ellenére árnyék vetült Órigenészre és mindazokra, akiket „órigénistákként” bélyegeztek meg, közöttük Evagrioszra, tanítványára, Palladioszra, valamint Ammonioszra és sok más aszkétára, akiknek a nevét utóbb igyekeztek elhallgatni. Ezzel is magyarázható, hogy sok esetben hiába keressük őket az *Apophthegmata Patrum*ban.

Evagriosz számára azonban az Órigenész körüli vita igazán végzetessé csak annak megismétlődésekor, százötven évvel a halála után vált, amikor palesztinai szerzetesek az ő és mások „órigénista” színezetű írásainak felhasználásával egy olyan „rendszer” alkottak, amely szerzetestestvéreik rendkívül heves felháborodását váltotta ki. Ennek az ellenpártnak sikerült rávennie Justinianust, hogy 553-ban elítélje Órigenészt és mindazokat, akik bizonyos tanításait magukévá tették. Ez a nagy alexandriai filozófus mellett Vak Didümoszt és Evagrioszt is sújtotta.

Ettől kezdve Evagriosz hatástörténete mintegy a „föld alatt” folytatódott, ahonnan erős folyamként, részben kalandos úton-módon, keleten és nyugaton egyaránt számos folyót táplált anélkül, hogy nevét elárulta volna. Számos műve eredeti nyelven egymás után ment veszendőbe, másokat idegen névvel hagyományoztak tovább, sőt létezett egy különösen aggodalmas másoló, aki a szerző személyét szétválasztotta egy „eretnek” origenistára és a nagy kappadókiai atyák „igaz hitű” tanítványára.

E tragikus sors még ma is teherként nehezedik az evagrioszi misztika *sine ira et studio* értékelésére. Ugyanis például Eckhart mesterrel ellentétben, akinek a sorsa nem sokban különbözik Evagrioszétól, neki sohasem adatott meg az a lehetőség, hogy egy önmagát igazoló írásban védekezhessen az őt ért vádakkal szemben. Ami a megközelítésüket igazán megnehezíti, az végeredményben egyikük esetében sem tanításaik „ortodox” vagy „heterodox” mivolta, sokkal inkább az, hogy azok a tisztán történeti-kritikai módon vizsgálódó szellem számára hozzáférhetetlenek. Eckhart mester egyik prédikációjában azt mondja: az általa hirdetett igazságot csak az képes megérteni, aki maga is ezzé az igazsággá „vált”, mivel az „közvetlenül Isten szívéből származik”. Eckhart mester ezzel nem valamiféle „magánkinyilatkoztatásra” tart igényt, hanem Isten kinyilatkoztatott misztériumainak olyan megértését kívánja meg, amihez nem elégséges a mindenki számára elérhető racionális értelem (beleértve ebbe a „mindenki”-be a bűnösöket is).

Evagriosz sem gondolkodik másként. Egyik levelében kifejezetten rámutat e rációnak – amint ő nevezi, „dialektikának” – a korlátaira, mivel csak a „tisztá szív” alkalmas a „szemlélésre” (*Ep* 62). Az ebből a szemlélésből nyert be-látásokat a misztikus szükségszerűen nem képes adekvát fogalmakkal elmondani, hiszen mindezen fogalmak az anyagi valóságból származnak, Isten azonban nem anyagi (*in Eccl* 5,1–2: *Géhin* 35). Az „Anatolioszhoz írt levél”-ben [9] található (mindenekelőtt a *Kephalaia*

Gnósztikára való tekintettel) az a megfontolásra érdemes kijelentés, hogy az elmondottakból sok minden (szándékoltan) „sötét és burkolt”. Azok számára azonban, akik az atyák nyomdokain járnak, minden világos és érthető lesz.

A két nagy misztikus e kijelentései egyrészt egyfajta figyelmeztetést, másrészt azonban meghívást is rejtnek: óvnak mindenekelőtt attól, hogy csupán külsőlegesen akarjuk felfogni a Felfoghatatlant, és meghívnak arra, hogy sokkal inkább hagyjuk, hogy Ő egzisztenciálisan magával ragadjon minket. Az ehhez vezető út pedig a *praktiké*, amelyről ez a könyv szól.

2. A mű: A praktikosz száz fejezete⁵

Evagriosz műveinek többségéhez hasonlóan *A praktikosz* is alkalmi írás, ha mondhatjuk így, melynek fokozatos gyarapodása még ma is felismerhető. A 6–90. fejezet egy régebbi szövegtörzset képez, amelyhez a 91–100. fejezetet egyfajta „dokumentációs mellékletként” csak később csatolta Evagriosz, amikor három, eredetileg önálló írását (*Pr*, *Gn* és *KG*) egyetlen trilógiává fűzte össze, ezt pedig barátjának, Anatoliosznak ajánlotta, aki alighanem pártfogója is volt. Ezt az új, kibővített művet veszi figyelembe a bevezető 1–5. fejezet is. Az Anatoliosznak címzett ajánlólevél a teljes mű prológusaként, utolsó része pedig *A praktikosz* epilógusaként is szolgál.

Ez az Anatoliosz valószínűleg megegyezik a *HL* csak kopt nyelven fennmaradt, hosszabb verziójából ismert, dúsgazdag „hispaniai Anatoliosszal, aki korábban jegyző volt, és Albinusnak, a rómainak a rokona”, s aki később szerzetes lett,⁶ hogy

5 Vö. C. és A. GUILLAUMONT, *Capita practica ad Anatolium. Evagre le Pontique. Traité pratique ou Le moine*, SC 170–171 (1971), 113 skk.

6 A részletekről lásd BUNGE, *Evagrios Pontikos. Briefe aus der Wüste*, Trier, 1986, 32 skk. (Sophia, 24).

hol, azt nem tudjuk meg. Az Anatóliosznak írt levél feltételezi, hogy a címzett Jeruzsálemben lakik, hiszen a „szent hegy” minden bizonnyal a Sion hegyét jelenti. A gazdag „hispaniai”, „Albinus, a római” kifejezések eszünkbe juttatják az ugyancsak Hispániából származó, arisztokrata Melaniát, valamint Evagriosz bizalmas barátját, Albinust. Anatóliosz valószínűleg a Melania és Rufinus által az Olajfák hegyén alapított kettős monostorban élt, melyhez feltehetően az előkelő diakonissza, Severa is tartozott, akinek Evagriosz *Buzdítás egy szűzhöz* című írását ajánlotta.⁷ Érdekes látnunk, milyen sok előkelő római tartozott a születésére nézve görög Evagriosz baráti körébe, míg nagy tanítója, Makariosz például kopt származású. Az akkori szerzetesség kozmopolita volt.

A praktikosz szerzeteseknek, mégpedig kiváltképpen *anakhórétáknak*, azaz a sivatagban egyedül élő aszkétáknak szól. A közösségi élet kérdései nem szerepelnek benne, ellentétben az alighanem szintén a jeruzsálemi szerzeteseknek szánt, *A közösségekben és gyülekezetekben élő szerzetesekhez* című írással. Ez azonban csak első látásra jelenti ezen írás jelentőségének leszűkítését. Hiszen akárhol él is, a világban, a monostorban, kis közösségekben vagy egyedül a sivatagban, az *ember* mindig ugyanaz marad, s mindig ugyanazok a démonok kísértik meg, ugyanazokat a bűnöket követi el, igaz ugyan, hogy jellemzően különböző módon (*Pr 48*). Az anakhóréta küzdelme, aki rendszerint híján van a rendszeres emberi kapcsolatoknak, a közösségnek, s a világ anyagi javainak is, szintisztán felfedi e kísértések és elbukások lényegét. Ezáltal mind a harcban kifejlesztett eszközök, mind a győzelem példaértékű, és a szerzetes sivatagi cellája falán messze túlmutató jelentőségre tesznek szert.

A modern olvasó előtt is az a feladat áll, hogy ne időzzön el a szükségesnél hosszabban az evagrioszi írások sivatagi színezésénél, ha azok szellemi tartalmát ön maga számára gyümölcsöz-

7 Vö. uo., 179 skk.

tetni akarja, és hallgasson szíve hangjára. Ez esetben hamarosan összes félelmét, kényszerképzetét és elbukását, ugyanakkor legnemesebb reményeit is viszontlátja – s hozzá rálel azokra az eszközökre és utakra is, amelyek segítségével az előbbieken erőt vehet, az utóbbiakat pedig megvalósíthatja.